

Analysis of the concept and dimensions of peaceful coexistence from the perspective of Tafsir al-Mizan Salman Rezvankhah

Assistant professor of the Department of Educational Sciences, Farhangian University. Fars, Iran.

s.rezvankhah@cfu.ac.ir / <https://orcid.org/0000-0002-0355-3909>

*Pramotional
article*

Received:
2024-06-14
Accepted:
2024-09-07

Keywords:
Peaceful
Coexistence,
Concept,
Dimensions
Tafsir al-
Mizan.

Abstract: Achieving peaceful coexistence first and foremost requires a clear conceptual understanding of what peaceful coexistence entails. Accordingly, the aim of the present research is to arrive at a precise definition of the concept of peaceful coexistence from the perspective of *Tafsir al-Mizan*. The research method is qualitative content analysis. Based on this method, and by referring to *Tafsir al-Mizan*, an attempt has been made to extract the meaning of peaceful coexistence and then examine its dimensions. Based on the research results, the definition of peaceful coexistence from the viewpoint of Allamah Tabatabai in *Tafsir al-Mizan* is as follows: "Interaction accompanied by tranquility and peace-generating conduct, wherein all parties benefit from peace and tranquility and respect each other's differences and values, with the aim of achieving individual or social growth and perfection within the framework of values derived from reason based on divine law (*Sharia*)." This definition possesses the following characteristics: The destination of peaceful coexistence is peace and tranquility; its purpose is the growth and perfection of the individual or society; coexistence is an interactive and reciprocal process; all parties benefit from peaceful coexistence; and finally, the criterion for the validity of values is their conformity with "reason based on divine law." Furthermore, the research results indicate that peaceful coexistence has nine dimensions, situated within three spheres: society, family, and the educational environment. Within each of these spheres, three dimensions have been identified.

DOI: 10.22051/tqh.2025.47480.4215

publisher Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran

واکاوی مفهوم و ابعاد همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر تفسیر المیزان سلمان رضوان خوا

استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، فارس، ایران.

s.rezvankhah@cfu.ac.ir / <https://orcid.org/0000-0002-0355-3909>

صص: ۱۵۲-۱۲۷

چکیده: برای نیل به همزیستی مسالمت‌آمیز لازم است که قبل از هر چیز مفهوم مشخصی از همزیستی مسالمت‌آمیز وجود داشته باشد. بر این اساس هدف پژوهش حاضر دستیابی به یک تعریف مشخص از مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر تفسیر المیزان است. روش پژوهش، تحلیل محتوای کیفی است که بر اساس آن با مراجعه به تفسیر المیزان تلاش شده است معنای همزیستی مسالمت‌آمیز استخراج و سپس ابعاد آن بررسی شود. با توجه به نتایج پژوهش تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر علامه طباطبایی در تفسیر المیزان عبارت است از: «تعاملی توأم با آرامش و رفتارهای موجد صلح با بهره‌مندی همه‌ی طرف‌ها از صلح و آرامش و احترام به تفاوت‌ها و ارزش‌های یکدیگر به‌منظور دستیابی به رشد و تعالی فردی یا اجتماعی در چهارچوب ارزش‌های برخاسته از عقل مبتنی بر شرع». این تعریف دارای ویژگی‌هایی است که عبارت‌اند از: مقصد همزیستی مسالمت‌آمیز صلح و آرامش است، هدف از همزیستی رشد و تعالی فرد یا جامعه است، همزیستی یک فرایند تعاملی و متقابل است، همه‌ی طرف‌ها از همزیستی مسالمت‌آمیز بهره‌مند می‌شوند و نهایتاً اینکه ملاک اعتبار ارزش‌ها مطابقت با «عقل مبتنی بر شرع» است. همچنین نتایج پژوهش نشان از آنست که بعد از همزیستی مسالمت‌آمیز دارد که در سه محور جامعه، خانواده و محیط آموزشی قرار دارند که در هرکدام از این محورها سه بعد شناسایی شده است.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۵

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۷

کلیدواژه‌ها: همزیستی، مسالمت‌آمیز، مفهوم و ابعاد، صلح و آرامش، تفسیر المیزان.

10.22051/tqh.2025.47480.4215

:DOI

دانشکده الهیات دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

ناشر:

۱. مقدمه و بیان مسئله

یکی از مشکلاتی که امروزه دامن‌گیر اغلب جوامع شده این است که بسیاری از مردم امکان زیستن در کنار یکدیگر را به صورت مسالمت‌آمیز آموزش ندیده‌اند و فراوان دیده‌شده که گاهی بر اثر چالش‌های بسیار کوچک، گروه‌هایی به جان یکدیگر افتاده‌اند. زندگی با همزیستی مسالمت‌آمیز در کنار یکدیگر می‌تواند در سطوح مختلف مطرح باشد؛ به عنوان مثال: همزیستی مسالمت‌آمیز بین اقوام مختلف یک جامعه یا چند کشور همسایه، بین معلم با دانش‌آموز، معلم با معلم، دانشجو با دانشجو، زن با شوهر، اعضای یک خانواده با یکدیگر. با این توصیف وجود جنگ‌های مختلف بین کشورها، اقوام و مذاهب و نیز آمار بالای طلاق و نیز مشکلاتی که به علت این تعارضات در میان برخی از دانشجویان، دانش‌آموزان، معلمان و اساتید وجود دارد، گواهی بر اهمیت این مسئله می‌باشد. همچنین وجود پرونده‌های مختلف از نزاع‌های خیابانی و خانوادگی دلیل دیگری برای وجود مشکلی به نام عدم همزیستی مسالمت‌آمیز است. منشأ این مشکلات و تعارضات می‌تواند در عدم توجه به معنا و مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز باشد.

بر اساس آنچه گفته شد و به دلیل آن که این مفهوم یکی از مسائل بنیادی جوامع انسانی است، لازم است که مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز و ابعاد آن کندوکاو و تبیین گردد.

همزیستی مسالمت‌آمیز در اصطلاح حقوق بین‌الملل به معنای نحوه مناسبات بین ممالکی است که دولت‌های آن‌ها دارای نظام‌های اجتماعی و سیاسی مختلف هستند؛ یعنی رعایت اصول حق حاکمیت، برابری حقوق، مصونیت و تمامیت ارضی هر کشور کوچک یا بزرگ، عدم مداخله در امور داخلی سایر کشورها، احترام به حق کلیه خلق‌ها در انتخاب آزاد نظام اجتماعی خویش و فیصله مسائل بین‌المللی از طریق مذاکره (آقا بخشی، ۱۳۶۶، ص ۲۴۶).

اصطلاح همزیستی مسالمت‌آمیز اصطلاحی است کاملاً جدید و به خصوص پس از شکل‌گیری نهادی به نام دولت به وجود آمده و عمر چندانی ندارد. به همین دلیل در اسلام هم نمی‌توان به طور دقیق و به معنای امروزی، چنین اصطلاحی را یافت، ولی با بررسی آموزه‌های دینی اسلام می‌توان به این نتیجه رسید که بسیاری از

مفاهیم و محتویات مرتبط با همزیستی مسالمت‌آمیز به انحاء گوناگون در دین اسلام مطرح شده است. در این پژوهش، برخی از این موارد توضیح داده خواهد شد.

برای این بررسی به قرآن کریم و به‌ویژه تفسیر المیزان مراجعه شده است. دلیل انتخاب تفسیر المیزان از یک‌سو نگاه عقلانی و استدلال - محوری است که علامه در تدوین این تفسیر داشته است و از سوی دیگر توجه ایشان به موضوع صلح و همزیستی در جای‌جای تفسیر این ارزشمند. قرآن محوری و پایبندی به روش تفسیر قرآن به قرآن، ویژگی شاخص دیگر این تفسیر است (طباطبایی، ۱۳۶۲، ج ۱۲، ص ۱۱). علامه طباطبایی در سامان دادن به این اثر علاوه بر خود قرآن که منبع وی در تألیف تفسیر المیزان بوده است، به بیش از یک صد هشتاد منبع تفسیری، روایی، لغوی، تاریخی، علمی و اجتماعی مراجعه کرده که برخی از این منابع در چندین مجلد تألیف شده است (گلی زواره قمشه‌ای، ۱۳۸۱، ص ۲۵). پس جامعیت محتوا و منابع از ویژگی‌های شاخص این اثر گران‌بهاست. علاوه بر این موارد، نگاهی که تفسیر المیزان به اهمیت زندگی اجتماعی و مراودات اجتماعی میان افراد دارد یک امر مشهود و غالب است که در میان سایر تفاسیر به این پیرنگی دیده نمی‌شود.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

در ادامه به دلیل اهمیت موضوع به بررسی پژوهش‌هایی که قبلاً در این زمینه انجام شده است، به عنوان پیشینه پژوهش می‌پردازیم:

۱. افشین و کیخا (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «راهبردهای معرفتی و اخلاقی همزیستی مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان و مذاهب در نصوص دینی اسلام» که با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده نشان داده‌اند که مبنای اصیل کرامت از منظر نصوص دینی اسلام، ذات انسان است که بماهو انسان موضوعیت داشته و برخوردار از جایگاهی رفیع و فخیم است؛

۲. رضوان‌خواه (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان «اهداف تربیتی همزیستی مسالمت‌آمیز از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان» با روش تحلیل محتوای کیفی شش هدف تربیتی همزیستی مسالمت‌آمیز را از قرآن کریم استخراج نموده که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: کسب شایستگی حضور در اجتماع، تحقق عدالت تربیتی و پرورش سعه‌ی صدر و توانایی درک و پذیرش تفاوت‌های دیگران؛

۳. مختاری و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان «تبیین مفهوم مسالمت‌تعالی‌بخش و شاخص‌های آن در سیره‌ی امام علی (ع) با تأکید بر نهج‌البلاغه» با روش تحلیل محتوای کیفی به بررسی مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد در سیره‌ی امام علی (ع) مسالمت و انعطاف‌پذیری مثبت و تعالی‌بخش مطرح‌شده در سلامت معنوی، غیر از وارفتگی و تمکین بی‌مورد و منفعلانه می‌باشد؛

۴. کاووسی و پارسا (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «مطالعه‌ی تطور تاریخی فهم و تفسیر برخی آموزه‌های صلح‌آمیز قرآن کریم» تفاسیر مختلف از آیات مربوط به صلح (در برابر جنگ)، آزادی عقیده و آزادی بیان را در ادوار مختلف تاریخی بررسی نموده‌اند که نتایج پژوهش اولاً نشان می‌دهد شرایط تاریخی و سیاسی و پیش‌فرض‌های مفسر در فهم و تفسیر او از آیات نقش بسزایی داشته است و ثانیاً اینکه مفسران دوران معاصر در مقایسه با متقدمان بیشتر به مفاهیم صلح، آزادی، گفتگو و تعامل توجه و تمرکز نموده‌اند؛

۵. امیری (۱۳۹۷) در پژوهش خود با عنوان «نسبت قرآن و نهج‌البلاغه با اصالت صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز» که به روش توصیفی - تحلیلی انجام‌شده است با پی‌جویی این سؤال: چه آموزه‌هایی در قرآن و نهج‌البلاغه به صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز می‌پردازند؟ موفق گردید نتایجی را به دست آورد که دین اسلام دارای برخی راهکارها برای همزیستی مسالمت‌آمیز است. راهکارهایی همچون ترویج حقوق بشری و مساوات انسانی و تحریم اسباب نزاع و جنگ؛

۶. فوزی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «بنیان‌های صلح و همزیستی در اندیشه‌ی اسلامی با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره)» به بررسی اندیشه‌های امام خمینی می‌پردازد و می‌نویسد، امام خمینی به‌عنوان تئوریسین انقلاب اسلامی، بر ضرورت همزیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان با یکدیگر تأکید دارد و معتقد است خداوند برای رفع اختلافات موجود و ایجاد صلح و امنیت، پیامبران را ارسال کرد و آنان با ایجاد دولت و آوردن و تحقق قوانین تلاش کردند تا از اختلاف بین بشر جلوگیری کنند و محیط امن و مسالمت‌آمیزی را برای انسان‌ها فراهم کنند.

۷. محمص و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان «علامه محمدحسین فضل‌الله و اندیشه‌ی همزیستی اجتماعی در تفسیر آیات قرآن» به بررسی مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر علامه فضل‌الله پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که همزیستی مسالمت‌آمیز به معنای تعامل دوستانه، سازگاری و انطباق بر اساس اصول مشترک در عرصه‌ی اجتماع می‌باشد. نیز نتیجه می‌گیرند که این اندیشمند لبنانی قائل به همزیستی اجتماعی میان اقوام و ادیان در سه حوزه‌ی تعاملات فردی، دینی و بین‌المللی میان مردم لبنان است.

برخی از پژوهش‌های خارجی در این زمینه نیز عبارت‌اند از:

۷. آوالوس^۱ و مارتینز^۲ (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «رسانه و هم‌اندیشی فرهنگ‌ها برای همزیستی فرهنگی» قصد دارند دانشی تولید کنند که بتواند راهبردهایی را برای زندگی با یکدیگر ارائه دهد. آن‌ها قصد دارند نسل‌های آینده را برای استفاده‌ی منتقدانه از رسانه تربیت کنند، چراکه معتقدند رسانه به‌عنوان یک ابزار و کانال برای ارتباطات انسانی، جستجوی اطلاعات و ابزاری برای تحقیقات، دارای آسیب‌هایی است که آیندگان باید از این آسیب‌ها عبور کرده و گرفتار آن‌ها نشوند؛

۸. همچنین بارتال^۳ (۲۰۰۴) در پژوهش خود با عنوان «تربیت عقلانی و تربیت عاطفی برای همزیستی مسالمت‌آمیز» معتقد است همزیستی، حالتی ذهنی و درعین حال رفتاری، است که اعضای یک جامعه در آن شریک‌اند و حقوق گروه دیگر را به‌عنوان یک شریک مشروع و برابر به رسمیت می‌شناسند که بایستی اختلافات فی‌مابین را به شیوه‌های غیرخشونت‌آمیز با آن‌ها حل کرد. بنابراین باهم‌زیستن به طبقه‌ای با کمترین روابط میان‌گروهی مثبت تعلق دارد و عمدتاً برای یک حالت روابط بین دو کشور مختلف به کار می‌رود که در نتیجه‌ی یک تعارض مهارناپذیر زندگی می‌کنند.

1- Avalos

2- Martinez

3 - Bar-tall

بامطالعه‌ی پیشینه‌های داخلی و خارجی پژوهش می‌بینیم: اول این‌که اغلب پژوهش‌های انجام‌شده به بررسی همزیستی مسالمت‌آمیز میان ملل مختلف و یا بعضاً فرهنگ‌های مختلف پرداخته‌اند و دوم این‌که پژوهش‌های محدودی که در خصوص همزیستی مسالمت‌آمیز از دیدگاه اسلام هستند، بیشتر به بررسی جایگاه همزیستی مسالمت‌آمیز در اندیشه‌های اسلامی پرداخته‌اند و چیرستی ماهیت همزیستی، از نگاه این پژوهش‌ها مغفول مانده است؛ بنابراین هدف پژوهش پیش رو واکاوی و بررسی مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز و ابعاد آن از منظر علامه طباطبایی و به‌ویژه تفسیر *المیزان* است.

بر این اساس سؤالات پژوهش عبارت است از: ۱. مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز از دیدگاه تفسیر *المیزان* چیست؟ ۲. ابعاد همزیستی مسالمت‌آمیز از دیدگاه تفسیر *المیزان* چیست؟

۳. روش‌شناسی پژوهش

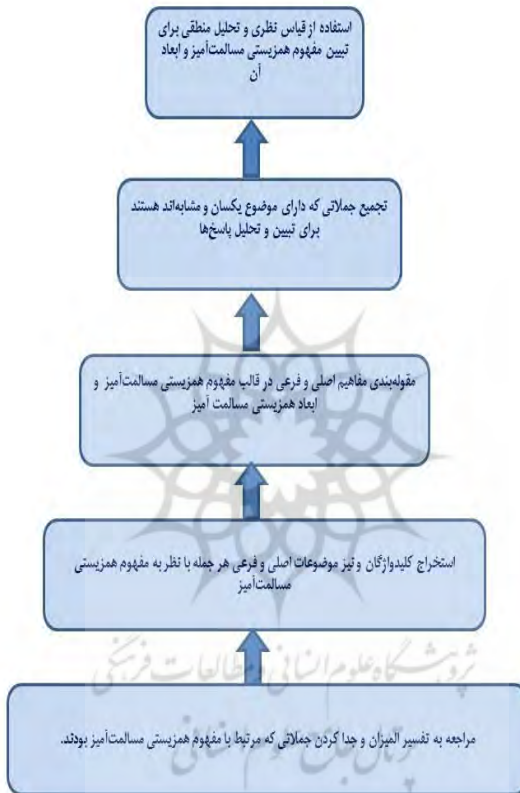
برای پاسخ به سؤالات پژوهش، کلیدواژه‌های مرتبط با پاسخ این سؤالات را در تفسیر المیزان جستجو کرده و نهایتاً پاسخ سؤالات پژوهش به روش تحلیل محتوای کیفی استنتاج شد. فیلیپ استون^۱ معتقد است تحلیل محتوا روشی است که به‌گونه‌ای عینی و بر اساس قواعد معین مشخصات ویژه را از یک پیام کشف می‌کند (استون، ۱۹۹۶، ص ۵). لذا گام‌هایی که در جهت پاسخ به سؤالات پژوهشی از طریق تحلیل محتوای کیفی انجام‌شده عبارت‌اند از:

۱. مراجعه به تفسیر *المیزان* و جدا کردن جملاتی که مرتبط با مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز بود.

۲. استخراج کلیدواژگان و نیز موضوعات اصلی و فرعی هر جمله با نظر به مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز.

۳. مقوله‌بندی مفاهیم اصلی و فرعی در قالب مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز و ابعاد همزیستی مسالمت‌آمیز به‌منظور باهم‌نگری و درک کلی جملات مرتبط.

۴. تجمیع جملاتی که دارای موضوع یکسان و مشابه هستند با هدف تبیین و تحلیل پاسخ‌ها.
۵. تحلیل و تبیین پاسخ‌ها و سپس استفاده از قیاس نظری و تحلیل منطقی برای مشخص شدن مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز و ابعاد آن بر اساس تفسیر *المیزان* (شکل ۱).

شکل ۱. مراحل روش‌شناسی پژوهش

لازم به ذکر است که در این ارتباط از برخی منابع روایی نیز برای تبیین بهتر پاسخ سؤالات موردنظر استفاده شده است.

روش جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش روش بررسی اسناد و مدارک است که صاحب‌نظران روش مزبور را جامع‌ترین روش در تحقیقات کیفی می‌دانند، زیرا این روش نوعی استراتژی تحلیل است و از سایر روش‌های کیفی عینی‌تر است (باردن، ۱۳۷۵، ص ۱۰۷). در این پژوهش همچنین از منابع اطلاعاتی مانند کتاب‌ها، دایرة

المعارف‌ها، مقالات علمی، پایان‌نامه‌ها، پایگاه‌های علمی مانند کتابخانه‌های دانشگاه‌ها و چند پایگاه اطلاعاتی اینترنتی استفاده شده است. مانند: sid.ir; noormags.ir; irandoc.ac.ir; sciencedirect.com; eric.ed.gov.

۴. یافته‌های پژوهش

در این قسمت به سؤالات پژوهش به‌طور جداگانه پاسخ داده می‌شود و یافته‌ها تحلیل و بررسی می‌گردد.

۴-۱-۱. پاسخ به سؤال اول پژوهش

در این مبحث به تعریفی از همزیستی مسالمت‌آمیز دست خواهیم یافت که برگرفته از قرآن کریم و با تأکید بر تفسیر المیزان است و در ادامه، مؤلفه‌های تعریف موردنظر را تحلیل کرده و ضمن بررسی این ویژگی‌ها، تمایز تعریف خود را با سایر تعاریف مشخص می‌کنیم.

۴-۱-۱-۱. مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز

همزیستی یا باهم‌زیستن در لغت به معنی زندگی دو تن یا دو گروه با یکدیگر آمده است؛ در حالی که شاید مناسب یکدیگر نباشند (دهخدا، ۱۳۷۳، ص ۲۰۸۱۷). اما آنچه در پاسخ به این سؤال پژوهشی مطرح است، مفهوم و معنای همزیستی مسالمت‌آمیز در قرآن کریم و با تأکید بر تفسیر المیزان است.

صاحب المیزان در تفسیر آیه نهم از سوره حشر می‌نویسد: «مردم مدینه کسانی را که از مکه به سویشان هجرت می‌کنند به خاطر اینکه از دار کفر به دار ایمان و به مجتمع مسلمین هجرت می‌کنند دوست می‌دارند... (و لا یجدون فی صدورهم حاجه مما اوتوا) و منظور از حاجت بدانچه به مهاجرین دادند، این است که چشم‌داشتی به فیء بنی‌النضیر نداشتند و انصار حتی به خاطرشان هم نگذشت چرا رسول خدا(ص) از فیء بنی‌النضیر به مهاجرین داد و به ایشان نداد و از این بابت نه دل‌تنگ شدند و نه حسد ورزیدند. بعضی هم گفته‌اند: مراد از حاجت، معلول حاجت است و آن حالتی است که حاجت انسان را دچار آن می‌سازد، یعنی حالت غیظ؛ و معنای جمله این است که: انصار در دل خود از این بابت خشمی احساس نمی‌کنند» (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۱۹، ص ۳۵۷).

از این مطلب درمی‌یابیم که از یکسو پیامبر اکرم به حقوق مهاجرین واقف بوده و ضمن پذیرش آن‌ها به لحاظ مادی نیز ایشان را تأمین کرده است و نکته‌ی مهم‌تر اینکه انصار نیز این مهاجرین را پذیرفته و با آن‌ها همزیستی مسالمت‌آمیز داشته و از کمک کردن به آن‌ها خشنود بوده‌اند.

علامه در ادامه‌ی تفسیر آیه‌ی فوق به اوج همزیستی و تعامل انصار با مهاجرین اشاره کرده و ضمن تمجید از انصار می‌نویسد: «انصار، مهاجرین را بر خود مقدم می‌دارند، هرچند که خود مبتلا به فقر و حاجت باشند و توصیف از توصیف سابق در مدح رساتر و گران‌قدرتر از آن است. پس در حقیقت این آیه در معنای این است که بفرماید: (نه‌تنها چشمداشتی ندارند)، بلکه مهاجرین را مقدم بر خود می‌دارند» (همان: ص ۳۵). زیبایی رفتار مسالمت‌جویانه انصار و مهاجرین به همین جا ختم نمی‌شود و فراتر از آن اینکه در آیه‌ی بعد مسلمانان نسل بعد، مهاجرین و انصار را برادر خود می‌دانند و برای آن‌ها از خداوند آمرزش می‌خواهند^۱.

با مطالعه‌ی موارد فوق می‌بینیم که در قرآن کریم تعامل میان افراد همواره مورد تأکید بوده و خیرخواهی، همدلی و ایثار از جمله نمودهای همزیستی مسالمت‌آمیز هستند که در میان مسلمانان وجود داشته است. البته با مطالعه‌ی مباحث پیش رو در پاسخ به همین سؤال می‌بینیم که نمودهای دیگری از همزیستی میان مسلمانان و غیرمسلمانان نیز وجود دارد که اسلام این همزیستی را در مسیر تعریف‌شده‌ای سازمان‌دهی و معرفی کرده است. در ادامه خواهیم دید که اسلام همزیستی مسالمت‌آمیز را با چه کسانی قابل قبول می‌داند و از همزیستی با چه کسانی منع می‌کند.

۲-۱-۴. همزیستی مسالمت‌آمیز با چه کسانی یا چه گروه‌هایی؟

علامه طباطبایی در تفسیر آیه‌ی ۸۳ از سوره‌ی بقره، در ذیل عبارت «وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» می‌نویسد: «این تعبیر کنایه است از حسن معاشرت با مردم، چه کافرشان و چه مؤمنشان و این دستور هیچ منافاتی با حکم قتال ندارد تا کسی توهم کند که این آیه با آیه و جوب قتال نسخ شده، برای اینکه مورد این دو حکم مختلف است و هیچ

منافاتی ندارد که هم امر به حسن معاشرت کنند و هم حکم به قتال» (همان، ج ۱، ص ۳۳۰).

یکی از ملاک‌های همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن کریم این است که بینیم طرف مقابل مان اهل حقیقت است یا اینکه قصد عداوت و دشمنی یا استثمار دارد. از نگاه قرآن کریم آنگاه که طرف مقابل نگاه مسالمت‌جویانه دارد، ما نیز باید همین نگاه را داشته باشیم. علامه طباطبایی در این خصوص و ذیل آیه‌ی ششم از سوره‌ی مبارکه‌ی توبه می‌نویسد: «بر اسلام و مسلمانان است که به هر کس از ایشان که امان بخواهد تا معارف دین را شنیده و از اصول دعوت دینی سر درآورد، امان دهند تا اگر حقیقت بر وی روشن شد پیرو دین شود؛ خداوند طبق این آیه پناه دادن به پناه خواهان را وقتی واجب کرده که مقصود از پناهنده شدن، مسلمان شدن و یا چیزی باشد که نفعش عاید اسلام گردد و اما اگر چنین غرضی در کار نباشد آیه شریفه به هیچ وجه دلالت ندارد که به چنین کسی باید پناه داد» (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۲۰۷). ایشان در این مورد به‌طور صریح معتقد است یقیناً هیچ انسان عاقلی به خود اجازه نمی‌دهد که از حریت و آزادی دشمنی که نه برای حیات مجتمع او و قعی قائل است و نه با او در حفظ مجتمعش برادری و تشریک‌مساعی می‌نماید و نه از تباہ ساختن مجتمعش پروا داشته و در مواقع خطر به خودش وامی‌گذارد، طرفداری نماید (همان، ج ۶، ص ۵۰۷).

ایشان در ادامه توضیح می‌دهد که با کدام دشمنان نباید همزیستی مسالمت‌آمیز داشت و با کدام دشمنان می‌توان همزیستی داشت. به نظر ایشان نهی از دوستی با کفار به معنای نهی از عدالت و خوش‌رفتاری با کفار غیرحربی نیست (همان).

تفسیر آیاتی که گذشت نشان می‌دهد که همزیستی مسالمت‌آمیز با افرادی که قصد همزیستی ندارند و به دنبال ستمگری بر طرف مقابل اند فایده‌ای ندارد، چراکه این نرم‌خویی و نرمش باعث می‌شود طرف مقابل به ستمگری خود بیفزاید. پس همزیستی مسالمت‌آمیز با هر فردی و هر گروهی در مکتب قرآن کریم قابل‌پذیرش نیست. همزیستی مسالمت‌آمیز در صورتی پیشنهاد می‌شود که گروه‌های مقابل نیز قصد همزیستی متقابل را داشته و به دنبال استعمار و استثمار دیگری نباشند.

پس با مطالعه‌ی مطالب فوق درمی‌یابیم که معنای همزیستی مسالمت‌آمیز این نیست که با هر فرد یا گروهی می‌توان همزیستی مسالمت‌آمیز داشت، ولو اینکه طرف مقابل قصد از بین بردن و حذف ما را داشته باشد. همزیستی با افراد یا گروه‌هایی مقبول اسلام است که قصد دشمنی نداشته باشند و هدفشان آرامش و مدارا باشد. تنها با این افراد همدلی همزیستی داشت.

حال که مشخص شد از منظر قرآن کریم و بر اساس تفسیر *المیزان*، همزیستی مسالمت‌آمیز با چه کسانی تجویز می‌شود لازم است که برای نیل به معنای همزیستی مسالمت‌آمیز با کیفیت و چگونگی همزیستی مسالمت‌آمیز نیز آشنا شویم. در مبحث پیش رو به این موضوع می‌پردازیم.

۳-۱-۴. همزیستی مسالمت‌آمیز آری؛ تسلیم نه

در مقابل همزیستی و آرامش واقعی موردنظر اسلام، آرامش و همزیستی کاذب قرار دارد که صرفاً برای سرپوش نهادن بر اختلافات لاینحلی است که سعی می‌شود به دلایلی با سکوت برگزار شود. معمولاً کسانی به این گونه همزیستی تمسک می‌جویند که منافع آن‌ها در وجود این اختلافات بوده و با ساکت کردن سطحی آن‌ها، دیگران را وادار می‌کنند که از حق خودشان بگذرند. این همان گونه‌ای از همزیستی است که امروزه قدرت‌های استکباری در پی آن هستند و از ملت‌ها می‌خواهند تا منافع خود را در راه قدرت‌های بزرگ فدا کرده و مخالفتی نیز نکنند و اگر کسی چنین نکرد به برهم زدن صلح و جنگ طلبی متهم خواهد شد.

اسلام در طبیعت خود، سلم‌جو و صلح‌طلب است، اما هیچ‌گاه نمی‌کوشد تا نظر خویش را درباره‌ی جهاد و دفاع پنهان کند و نوعی همزیستی غیرواقعی و به‌ظاهر مسالمت‌آمیز را پیشنهاد کند. باین‌وجود اسلام با توجه به رسالت جهانی‌اش در مورد دعوت همگان به سعادت و کمال، همواره ایجاد رابطه‌ی مسالمت‌آمیز را دنبال می‌کند. مرحوم علامه در خصوص ضرورت دفاع در تفسیر آیه‌ی ۱۹۴ از سوره‌ی مبارکه‌ی بقره می‌نویسد: «اعتداء و تجاوز وقتی مذموم است که در مقابل اعتدای دیگران واقع نشده باشد و خلاصه تجاوز ابتدائی باشد؛ اما اگر در مقابل تجاوز دیگران باشد، در عین اینکه تجاوز است دیگر مذموم نیست، چون عنوان تعالی از ذلت و خواری را به خود می‌گیرد و اینکه جامعه‌ای بخواهد از زیر بار ستم و استعباد و

خواری درآید، خود فضیلت بزرگی است، همان‌طور که تکبر باینکه از رذایل است، در مقابل متکبر از فضائل می‌شود و سخن زشت گفتن باینکه زشت است، برای کسی که ظلم شده پسندیده است» (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۹۲).

در همین رابطه مرحوم علامه در مبحث مفصلی که در خصوص جهاد و دفاع دارد به یکی از اشکالاتی که به اسلام شده اشاره و پس از آن به آن پاسخ می‌دهد: برخی ایراد می‌گیرند که نهضت‌های دینی تا آنجا که از انبیای گذشته سراغ داریم طوری بوده که با جهاد سازش نداشته، چون دین انبیا در سیر و پیشرفت‌ش تنها به دعوت و هدایت تکیه داشته، نه اکراه مردم بر ایمان تا در صورت تخلف پای قتال به میان آید و در نتیجه خونریزی و اسیری و غارت مطرح شود، به همین جهت است که چه بسا اشخاصی چون مبلغین مسیحیت، دین اسلام را دین شمشیر و خون دانسته و بعضی دیگر دین اجبار و اکراه خوانده‌اند.

در پایان به‌طور خلاصه می‌توان گفت منظور از همزیستی مسالمت‌آمیز رفتارهای تعاملی و خیرخواهانه میان افراد است، آن‌چنانکه این افراد یا گروه‌ها با قصد آرامش و صلح بخواهند در کنار یکدیگر زندگی کنند، نه اینکه یکی قصد استیلای بر دیگری و استعمار و استثمار او را داشته باشد که در این صورت همزیستی مسالمت‌آمیز توصیه نمی‌شود. از منظر قرآن کریم همزیستی مسالمت‌آمیز هرگز به معنای تسلیم دیگری شدن نیست، بلکه در این همزیستی باید حقوق همه‌ی افراد و گروه‌ها حفظ‌شده و هیچ‌گونه ظلم آشکار و پنهانی در قالب تعامل به دیگری دیده نشود.

۴-۱-۴. تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن کریم و تمایز آن با سایر تعاریف

در این بخش، ضمن ارائه‌ی تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان، ویژگی‌های این تعریف را نیز بررسی کرده و وجوه شباهت و تفاوت این تعریف با سایر تعاریف همزیستی مسالمت‌آمیز مشخص می‌شود.

تعریف پژوهش حاضر از همزیستی مسالمت‌آمیز که مبتنی بر قرآن کریم و با تأکید بر المیزان است عبارت است از:

تعامل توأم با آرامش و رفتارهای موجد صلح با بهره‌مندی همه‌ی طرف‌ها از صلح و آرامش و احترام به تفاوت‌ها و ارزش‌های یکدیگر به‌منظور دستیابی به رشد و تعالی فردی یا اجتماعی در چهارچوب ارزش‌های برخاسته از عقل مبتنی بر شرع. با نظر به یافته‌های پژوهش حاضر از یکسو و پژوهش‌های داخلی و خارجی گذشته از سوی دیگر ملاحظه می‌شود که تعاریف منابع گذشته از همزیستی مسالمت‌آمیز اگرچه در تفهیم مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز گام‌هایی را برداشته‌اند، لکن فاقد برخی از ویژگی‌هایی هستند که در تعریف *المیزان* از همزیستی مسالمت‌آمیز وجود دارد. لذا بر اساس آنچه در بخش یافته‌ها و در تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز گفته شد، این تعریف واجد مؤلفه‌هایی است که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود.

* مقصد همزیستی مسالمت‌آمیز صلح و آرامش است؛ در این تعریف، همزیستی مسالمت‌آمیز آنگاه که موجد صلح و آرامش باشد مورد قبول قرآن کریم است. این مقصد را در سایر تعاریف همزیستی مسالمت‌آمیز نیز می‌بینیم.

* هدف از همزیستی رشد و تعالی فرد یا جامعه است؛ یکی از وجوه تمایز تعریف حاضر با سایر تعاریف موجود، هدف نهایی از برقراری صلح و آرامش است. از منظر علامه طباطبایی و تفسیر *المیزان*، با صلح و همزیستی گرایش به سوی حق و دستیابی به رشد و تعالی امکان‌پذیرتر است، لذا طرفین همزیستی مسالمت‌آمیز آنگاه که برای همزیستی تلاش می‌کنند باید اعتلای جنبه‌ی انسانی خود و طرف مقابل را مطمح نظر داشته باشند.

* همزیستی یک فرایند تعاملی و متقابل است؛ از دیدگاه علامه طباطبایی، انسان مدنی بالطبع است. براین اساس می‌توان به این ویژگی تعریف توجه نمود که همزیستی مسالمت‌آمیز در متن اجتماع و در تعامل با دیگران رخ می‌دهد؛ بنابراین همزیستی مورد نظر این پژوهش، میان چند فرد یا گروه اتفاق می‌افتد و امری فردی نیست. از این نظر نیز تعریف حاضر با سایر تعاریف از همزیستی مسالمت‌آمیز مشابه است.

* همه‌ی طرف‌ها از همزیستی مسالمت‌آمیز بهره‌مند می‌شوند. گاهی می‌بینیم به نام همزیستی مسالمت‌آمیز مصالحه‌ای بین دو طرف یا گروه اتفاق می‌افتد،

درحالی‌که این مصالحه تماماً یا بیشتر به سود یکی از طرفین است. این‌گونه همزیستی موردنظر اسلام و قرآن نبوده و در تعریف همزیستی بر اساس تفسیر *المیزان* نیز این‌گونه همزیستی موردنظر نیست. چراکه همه‌ی انسان‌ها به‌عنوان طرف‌های همزیستی دارای کرامت ذاتی بوده و به دلیل برخورداری همه‌ی افراد از این کرامت ذاتی لازم است که میزان بهره‌مندی افراد از مزایای همزیستی مسالمت‌آمیز به‌طور یکسان باشد. این ویژگی از تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز را اگرچه در ظاهر همه‌ی تعاریف دیگر نیز ممکن است ببینیم اما در بطن و نهان برخی از تعاریف همزیستی مشاهده می‌شود که افرادی در همزیستی و مصالحه به دنبال استثمار و استعمار طرف‌های دیگر هستند.

*ملاک اعتبار ارزش‌ها مطابقت با «عقل مبتنی بر شرع» است؛ در همزیستی مسالمت‌آمیز موردنظر قرآن کریم ضرورتی ندارد که همزیستی و تعامل ضرورتاً با تائید و پذیرش ارزش‌ها یا تفاوت‌های طرف مقابل همراه باشد، چراکه مقوله احترام گذاشتن به تفاوت‌ها با تائید و پذیرش آن‌ها متفاوت است و این به دلیل این است که قرآن کریم برای پذیرش ارزش‌ها و تفاوت‌ها ملاک معرفی می‌کند که این ملاک مطابقت ارزش‌ها با عقل مبتنی بر شرع است. البته بدیهی است که این احترام به عقاید و ارزش‌ها تا زمانی وجود دارد که طرف‌ها به ارزش‌های یکدیگر لطمه نزنند. این ویژگی تعریف پژوهش حاضر از همزیستی مسالمت‌آمیز یکی از وجوه مهم تفاوت تعریف این پژوهش با سایر تعاریف‌های رایج است که در بسیاری از آن‌ها همزیستی مسالمت‌آمیز را همراه با پذیرش ارزش‌ها و تفاوت‌های طرف مقابل تعریف می‌کنند. با توجه به مؤلفه‌های بالا، تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز عبارت است از: تعامل توأم با آرامش و رفتارهای موجد صلح با بهره‌مندی همه‌ی طرف‌ها از صلح و آرامش و احترام به تفاوت‌ها و ارزش‌های یکدیگر به‌منظور دستیابی به رشد و تعالی فردی یا اجتماعی در چهارچوب ارزش‌های برخاسته از عقل مبتنی بر شرع.

با این‌وجود توجه به تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن کریم، به‌ویژه تفسیر *المیزان* و ملاحظه‌ی ویژگی‌هایی که این تعریف را شکل داده‌اند می‌تواند از طرفی در پیشبرد پژوهش‌هایی بکار برده شود که در آینده انجام می‌شود و از سوی دیگر کسانی که در حوزه‌ی همزیستی مسالمت‌آمیز فعالیت دارند می‌توانند از

یافته‌های این پژوهش و به‌ویژه تعریف پیشنهادی در جهت‌دهی به فعالیت‌های خود بهره‌گیری کنند.

حال که مفهوم و تعریف همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر قرآن کریم مشخص شد، در ادامه جهت تبیین بیشتر مفهوم همزیستی مسالمت‌آمیز، به ابعاد این مفهوم از منظر قرآن کریم می‌پردازیم.

۲-۴. پاسخ سؤال دوم پژوهش

منظور از ابعاد همزیستی مسالمت‌آمیز در این پژوهش این است که همزیستی مسالمت‌آمیز برای چه گروه‌هایی موضوعیت پیدا می‌کند. لذا، در این قسمت، در پاسخ به سؤال دوم پژوهش، ابعاد ذیل موردنظر قرار گرفته است که در سه بستر جامعه، خانواده و محیط آموزشی طبقه‌بندی شده و مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۱-۲-۴. جامعه

در این مبحث به ابعادی از همزیستی مسالمت‌آمیز که میان افراد جامعه مطرح است می‌پردازیم که شامل ادیان و آیین‌ها، اقوام و نژادهای مختلف و نهایتاً همسایگان می‌شود.

۱-۱-۲-۴. ادیان، مذاهب و آیین‌های مختلف

علامه همه‌ی ادیان را یکی می‌داند و هیچ اختلاف ذاتی در آن‌ها نمی‌بیند. ایشان اصل و ریشه‌ی ادیان را بدون هیچ‌گونه اختلافی، یکسان دانسته و به‌نوعی وحدت در میان ادیان اعتقاد دارد (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۱۰، ص ۹۱ و ج ۶، ص ۲۷۵)؛ بنابراین با توجه به وحدت ذاتی ادیان، خوب است بجای کاوش کردن در اختلافات میان این ادیان، به دنبال اشتراکات زیاد و اساسی میان آن‌ها بوده و به‌واسطه‌ی این اشتراکات سعی در پیشبرد معنوی خود و جامعه داشته باشیم. بدیهی است این پیشرفت معنوی درگرو همزیستی مسالمت‌آمیز میان ادیان و مذاهب الهی است؛ چراکه با همزیستی مسالمت‌آمیز توان افراد با یکدیگر جمع شده و باعث حرکت روبه‌جلو می‌شود و از طرفی اختلاف و تفرقه نیروها را خنثی کرده و نه‌تنها باعث درجا زدن ادیان الهی، بلکه باعث افول آن‌ها می‌شود (همان، ج ۱، ص ۵۷).

۲-۱-۲-۴. اقوام و نژادهای مختلف

یکی از دلایل ناهمزیستی میان اقوام و گروه‌های مختلف عدم آشنایی با آداب و رسوم یکدیگر است و این عدم آشنایی باعث می‌شود که قومی فکر کنند قوم دیگر مخالف ادب رفتار می‌کند و این منشأ تعارض و کشمکش می‌شود، در حالی که اختلاف تنها در نوع آداب است و هر کدام به شیوه‌ای ممکن است این آداب را اجرا نمایند و قطعاً این اختلاف در مصداق ضرورتاً به معنای تضاد نیست (همان، ص ۳۶۶). در این شرایط خداوند نیز برای آیین‌های مختلف احترام قائل بوده است. یکی از مصادیق احترام خداوند به اقوام و نژادهای مختلف و برابری آن‌ها از نظر خداوند این است که برای هر قوم پیامبری از همان قوم یا پیامبری از زبان همان قوم ارسال کرده است (همان، ج ۱۲، ص ۱۹). یکی دیگر از نمودهای توجه اسلام به همه‌ی اقوام و نژادها این است که در مراسم حج مسلمانان از هر گروه و قوم و نژاد و زبان و فرهنگی زیر پرچم اسلام در این مراسم حاضر می‌شوند و وحدت کلمه و برادری و وفاق را به نمایش می‌گذارند (همان، ج ۳، ص ۵۴۴).

۳-۱-۲-۴. همسایگان

یکی از نمودهای این همزیستی همانا احسان کردن به همسایگان است که در تفسیر *المیزان* به آن توجه شده است (همان، ج ۴، ص ۵۶۲). یکی از نکات مهم در خصوص تعامل همسایگان این است که نه تنها نباید به یکدیگر آزار برسانند بلکه همان‌طور که قبلاً گفته شد به یکدیگر احسان کنند. در همین رابطه صاحب *المیزان* به حقوق همسایگی اشاره می‌کند که با مطالعه‌ی این حقوق می‌بینیم که یکی از اهداف وضع این حقوق تلاش برای همزیستی مسالمت‌آمیز میان همسایگان است، آن چنانکه بتوانند با آرامش کنار یکدیگر زندگی کنند (همان، ج ۱۵، ص ۸۴).

۲-۲-۴. محیط خانواده

در این مبحث به بررسی ابعادی از همزیستی مسالمت‌آمیز که میان اعضای خانواده معنا پیدا می‌کند می‌پردازیم که عبارت‌اند از: زن و شوهر، فرزندان با والدین و فرزندان با یکدیگر.

۱-۲-۲-۴. زن و شوهر

در اسلام ازدواج به عنوان یک امر مقدس و یک پیمان محکم، پایه و اساس روابط انسانی را تشکیل می‌دهد؛ آن چنانکه قرآن کریم ازدواج را «میثاق غلیظ» می‌نامد.^۱ در این میثاق وثیق، مرد و زن از طریق یک نیروی الهی به نام عشق و مودت و رحمت به هم جذب شده و به نحو آزادانه و کامل به یکدیگر متعهد می‌شوند تا واحد پویایی را به عنوان خانواده ایجاد کنند؛ بنابراین خشونت و خودمحوری‌های زورمدارانه و هر آنچه مانع همزیستی مسالمت‌آمیز میان زوجین است با اصل این میثاق منافات دارد (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۵۵۵). زندگی توأم با آرامش، آنگاه میان زن و شوهر ادامه خواهد یافت که طرفین در خدمت یکدیگر بود و در سختی‌ها و آسانی‌های زندگی در کنار هم باشند. این همزیستی مورد نظر اسلام است (مطهری، ۱۳۵۷، ص ۳۲۲).

یکی دیگر از آیاتی که به طور ویژه از همزیستی مسالمت‌آمیز میان زن و شوهر حمایت کرده و آن را در زندگی زناشویی اصل می‌داند، آیه‌ی ۳۵ سوره‌ی نساء است که خدای سبحان برای مواردی که احتمال برود کار زن و شوهر به دشمنی بیانجامد دستور داده یک حکم از طرف زن و یک حکم از طرف مرد به مسئله رسیدگی کنند (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۴۸). این عبارات نشان می‌دهد که خداوند اراده کرده است حتی الامکان همزیستی غالب باشد، نه جدایی میان زن و شوهر.

۲-۲-۲-۴. والدین و فرزندان

در رابطه با اهمیت این بعد از همزیستی مسالمت‌آمیز علامه معتقد است: «رابطه عاطفی میان پدر و مادر از یک طرف و میان فرزندان از طرف دیگر از بزرگ‌ترین روابط اجتماعی است که قوام و استواری جامعه انسانی بدان‌ها است؛ بنابراین از نظر سنت اجتماعی و به حکم فطرت، لازم است آدمی پدر و مادر خود را احترام کند و به ایشان احسان نماید زیرا که اگر این حکم در اجتماع جریان نیابد و فرزندان با پدر و مادر خود معامله یک بیگانه را بکنند قطعاً آن عاطفه از بین رفته و شیرازه اجتماع به کلی از هم گسیخته می‌گردد» (همان، ج ۱۳، ص ۱۰۹). با وجود آنچه از احسان فرزندان به والدین گفته شد، توصیه‌ی دیگر خداوند به والدین بوده و آن در جهت همزیستی

مسالمت‌آمیز میان والدین و فرزندان است که تبعیضی میان فرزندان نباشد^۱ (همان، ج ۱۱، ص ۱۲۴).

۳-۲-۲-۴. فرزندان با یکدیگر

بامطالعه‌ی تفسیر المیزان متوجه ناهمزیستی‌های متعددی میان اعضای یک خانواده از جمله برادران می‌شویم که رفتار هاییل و قایل (همان، ج ۱۵، ص ۵۲۱) و رفتار برادران یوسف با حضرت یوسف^(ع) (همان، ج ۱۱، ص ۳۱۲) نمونه‌هایی از این ناهمزیستی است؛ اما آنچه مورد نظر قرآن کریم است رفتار مهربانانه و مشفقانه‌ای است که حضرت یوسف^(ع) پس از به قدرت رسیدن به‌عنوان عزیز مصر با برادران خود داشته است (همان، ص ۳۰۹). یکی دیگر از نمونه‌های همزیستی و رفتارهای مسالمت‌آمیز میان فرزندان را در مراقبت خواهر موسی^(ع) از برادر خود می‌بینیم (همان، ج ۱۶، ص ۱۵).

۳-۲-۴. محیط آموزشی

در این بخش به ابعادی از همزیستی مسالمت‌آمیز می‌پردازیم که در محیط آموزشی موضوعیت پیدا می‌کند که عبارت است از همزیستی مسالمت‌آمیز میان معلم و شاگرد و نیز معلمان با یکدیگر.

۱-۳-۲-۴. معلم و شاگرد

یکی از نمونه‌های رعایت ادب میان استاد و شاگرد را در سفری می‌بینیم که حضرت خضر^(ع) به‌عنوان استاد و حضرت موسی^(ع) به‌عنوان شاگرد با یکدیگر داشته‌اند. با اینکه موسی^(ع) کلیم‌الله، و یکی از انبیای اولوالعزم و آورنده تورات بوده، مع‌ذک در برابر یک نفر که می‌خواهد به او چیز بیاموزد چقدر رعایت ادب کرده است. از همان آغاز برنامه تا به آخر سخنش سرشار از ادب و تواضع است، مثلاً از همان اول تقاضای همراهی با او را به‌صورت امر بیان نکرد، بلکه به‌صورت استفهام آورده و گفت: آیا می‌توانم تو را پیروی کنم؟ دوم اینکه؛ همراهی با او را به مصاحبت و همراهی خواند، بلکه آن را به‌صورت متابعت و پیروی تعبیر کرد. سوم اینکه؛ پیروی خود را مشروط

۱. البته در این خصوص طبیعی است که پدر و مادر نسبت به فرزند کوچک‌تر محبت و مواظبت بیشتری داشته باشند که این مخالف عدالت نبوده که عین عدالت است (همان، ج ۱۱، ص ۱۲۴).

به تعلیم نکرد و نگفت من تو را پیروی می‌کنم به شرطی که مرا تعلیم کنی. چهارم اینکه؛ رسماً خود را شاگرد او خواند. پنجم اینکه؛ علم او را تعظیم کرده به مبدئی نامعلوم نسبت داد و به اسم و صفت معینش نکرد، ششم اینکه؛ علم او را به کلمه «رشد» مدح گفت و فهماند که علم تو رشد است (نه جهل مرکب و ضلالت). هفتم؛ آنچه را که خضر به او تعلیم می‌دهد پاره‌ای از علم خضر خواند نه همه آن را. خضر^(ع) هم متقابلاً رعایت ادب را نموده اولاً با صراحت او را رد نکرد، بلکه به طور اشاره به او گفت که: تو استطاعت بر تحمل دیدن کارهای مرا نداری؛ ثانیاً وقتی موسی^(ع) وعده داد که مخالفت نکند امر به پیروی نکرد و نگفت: «خیلی خوب بیا»، بلکه او را آزاد گذاشت تا اگر خواست بیاید و ثالثاً به طور مطلق از سؤال نهی‌اش نکرد و به‌عنوان صرف مولویت او را نهی نمود، بلکه نهی خود را منوط به پیروی کرد و گفت: «اگر بنا گذاشتی پیرویم کنی نباید از من چیزی بپرسی» تا بفهماند نهی‌اش صرف اقتراح نیست بلکه پیروی او آن را اقتضاء می‌کند (همان، ج ۱۳، ص ۴۷۶-۴۷۷).

۲-۳-۲-۴. اساتید با یکدیگر

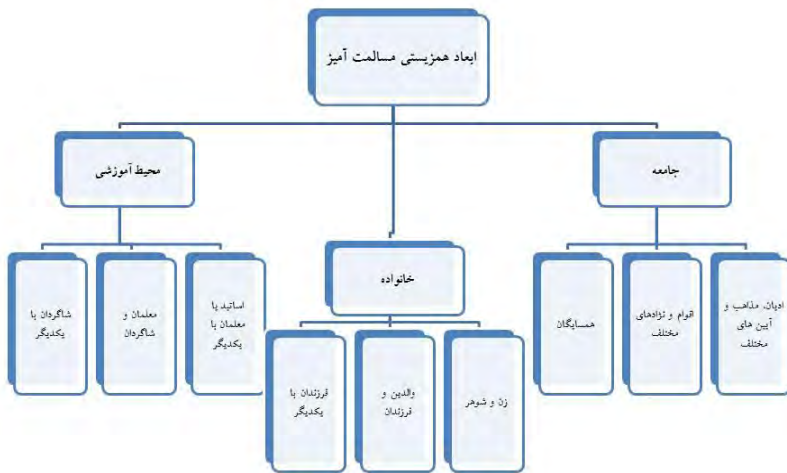
یکی از مصادیق همزیستی مسالمت‌آمیز میان انبیاء به‌عنوان معلمان بشری این است که آن‌ها همواره یکدیگر را تائید می‌کردند و هیچ‌گاه علیه یکدیگر موضع نمی‌گرفتند (همان، ج ۳، ص ۵۱۸). به همین دلیل است که خداوند به مردم توصیه می‌کند که از «همه‌ی رسولان» پیروی کنند (طباطبایی، ۱۳۸۸، ج ۱۵، ص ۳۰۰). این عبارت نشان می‌دهد که راه همه‌ی انبیاء و رسولان یکی بوده و هرگز به‌عنوان یک معلم و راهبر و مربی به دنبال تضعیف و رد یکدیگر نبوده‌اند. لذا بدیهی است که ممکن است میان معلمان و اساتید به لحاظ علمی اختلاف‌نظرهایی وجود داشته باشد که در اینجا منظور از تقویت ضرورتاً پذیرش نظریات متناقض یکدیگر نیست که حاصل اجتهاد علمی آنان است، لکن تعامل مسالمت‌آمیز آن‌ها در برخورد با آرای متفاوت و حتی متناقض یکدیگر مورد انتظار است.

۳-۳-۲-۴. شاگردان با یکدیگر

یکی دیگر از ابعاد همزیستی مسالمت‌آمیز که مورد توجه تفسیر المیزان قرار گرفته، همزیستی میان شاگردان با یکدیگر است که با نظر به رفتارهای پیروان یک دین یا آیین با یکدیگر به عنوان شاگردان یک مکتب مطالعه و بررسی می‌گردد. علامه در تفسیر آیه‌ی ۱۱۰ سوره‌ی آل عمران در خصوص تمجید خداوند از رفتار شاگردان مکتب اسلام به همزیستی و پرهیز آن‌ها از اختلاف و دودستگی می‌نویسد: «شما گروه مسلمانان در ابتدای تکون و پیدایشتان برای مردم بهترین امت بودید. چون امر به معروف و نهی از منکر می‌کردید و می‌کنید و با اتفاق کلمه و در کمال اتحاد به حب‌الله چنگ می‌زنید و عیناً مانند تن واحدی هستید» (همان، ص ۱۳۹).

نمونه‌ی دیگری از همزیستی مسالمت‌آمیز میان انصار و مهاجرین را در قالب خیرخواهی می‌بینیم که در آنجا انصار از خدا خواستند که هیچ عداوتی، از مؤمنین در دلشان قرار ندهد و در جمله «لذین امنوا» همه مسئله را نسبت به همه مؤمنین تعمیم دادند، چه مؤمنین از بین خودشان، یعنی انصار و چه از مهاجرین که قبل از ایشان ایمان آورده بودند (همان، ج ۱۹، ص ۳۵۸).

در ادامه خلاصه‌ای از ابعاد همزیستی را جهت باهم‌نگری این ابعاد از نظر می‌گذرانیم (شکل ۲).

شکل ۲. ابعاد همزیستی مسالمت آمیز از منظر علامه طباطبایی با تأکید بر تفسیر المیزان

نتیجه گیری

از جمله گرفتاری‌های جوامع مختلف بشری در عصر کنونی این است که توانایی همزیستی مسالمت آمیز با یکدیگر را ندارند که یکی از دلایل آن عدم آشنایی آن‌ها با ابعاد همزیستی مسالمت آمیز است.

اگرچه پژوهشگران مختلفی جهت توانمندسازی افراد در این زمینه تلاش کرده‌اند، لکن بازم نیاز به پژوهش و تلاش در این زمینه است. بر این اساس پژوهش حاضر تلاش کرده است از دریچه‌ای به این موضوع بپردازد که به کلام نورانی وحی گشوده می‌شود و از سرچشمه‌ی الهی سیراب می‌شود. لذا پژوهشگران سعی کرده‌اند با تأکید بر اندیشه‌های علامه طباطبایی و به‌طور ویژه با نظر به تفسیر المیزان و اندیشه‌های علامه طباطبایی به بررسی ابعاد همزیستی مسالمت آمیز بپردازد.

نتایج پژوهش در خصوص سؤال اول پژوهش نشان می‌دهد که تعریف همزیستی مسالمت آمیز از دیدگاه قرآن کریم با نظر به تفسیر المیزان عبارت است از: تعامل توأم با آرامش و رفتارهای موجد صلح با بهره‌مندی همه‌ی طرف‌ها از صلح و آرامش و

احترام به تفاوت‌ها و ارزش‌های یکدیگر به‌منظور دستیابی به رشد و تعالی فردی یا اجتماعی در چهارچوب ارزش‌های برخاسته از عقل مبتنی بر شرع.

نتایج پژوهش در رابطه با سؤال دوم نشان می‌دهد که در تفسیر المیزان، ۹ بُعد از همزیستی مسالمت‌آمیز قابل استنتاج است که در سه محور اصلی: جامعه؛ خانواده و محیط آموزشی نمایان شده و هرکدام از آن‌ها نیز به سه بُعد دیگر تقسیم می‌شوند. به این ترتیب که در جامعه، ابعاد: ادیان، مذاهب و آیین‌های مختلف، اقوام و نژادهای مختلف و همسایگان؛ در محور خانواده ابعاد: زن و شوهر، والدین و فرزندان و فرزندان با یکدیگر و در محور محیط آموزشی ابعاد: اساتید یا معلمان با یکدیگر، معلمان و شاگردان و شاگردان با یکدیگر، قابل طرح هستند.

منابع

- **قرآن کریم**، ترجمه‌ی محمدمهدی فولادوند.
- ۱. آقا بخشی، علی (۱۳۶۳ش). **دانشنامه سیاسی**. تهران: مروارید.
- ۲. آوالوس، داویلا؛ مارتینز، سالانوا (۲۰۰۹م). رسانه و هم‌اندیشی فرهنگ‌ها برای همزیستی فرهنگی. **کامیونیکار (برقراری ارتباط)**. ۱۶ (۲). صص ۲۲۳-۲۳۰. DOI: C32-2009-26
- ۳. استون، فیلیپ (۱۹۹۶م). پرسشگری عمومی: نگاهی به روش تحقیق تحلیل محتوا. **مطالعات جامعه‌شناسی آمریکا**. ۴ (۴). صص ۱۰۸-۱۳۱. DOI:10.2307/1161774
- ۴. امیری، سروش (۱۳۹۷). نسبت قرآن و نهج‌البلاغه با صلح و همزیستی. **پژوهش‌های نهج‌البلاغه**. ۱۷ (۳). صص ۲۸-۹.
- ۵. افشین، خدیجه؛ کیخا، محمدرضا (۱۴۰۲). راهبردهای معرفتی و اخلاقی همزیستی مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان و مذاهب در نصوص دینی اسلام. **مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی**. ۱۷ (۱). صص ۱۹۷-۲۱۳. DOI: 10.22111/JRM.2023.45343.1121
- ۶. بارتال، دانیل (۲۰۰۴). ماهیت، منطق و اثربخشی آموزشی برای همزیستی. **مجله مسائل اجتماعی**. ۶ (۲). صص ۲۵۳-۲۷۱. DOI:10.1111/j.0022-4537.2004.00110.x
- ۷. باردن، لورنس (۱۳۷۵). **تحلیل محتوا**. ترجمه‌ی محمد یمنی دوزی سرخابی و ملیحه آشتیانی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ۸. تقویان، عباس (۱۳۸۸). گونه‌شناسی سیاق در تفسیر المیزان، صورت‌بندی و کارکرد. **تحقیقات علوم قرآن و حدیث**. ۶ (۲). صص ۱۲۷-۱۴۸. DOI: 10.22051/tqh.2009.3429

۹. حجتی، محمدباقر؛ سلمان، بلال (۱۳۸۵). همزیستی ادیان توحیدی از دیدگاه قرآن و روایات. *پژوهش دینی*. ۱۴(۱). صص ۲۹-۵۰.
۱۰. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). *لغت نامه*. تهران: دانشگاه تهران.
۱۱. رضوان خواه، سلمان (۱۴۰۱). اهداف تربیتی همزیستی مسالمت آمیز از دیدگاه قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان. *مطالعات اجتماعی قرآن*. ۱(۲). صص ۶-۲۷.
۱۲. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۸). *المیزان فی تفسیر القرآن*. ترجمه‌ی سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۳. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۴۴ق). *اسلام و همزیستی مسالمت آمیز*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۴. فوزی، یحیی (۱۳۹۶). بنیان‌های صلح و همزیستی در اندیشه‌ی اسلامی با تأکید بر دیدگاه امام خمینی (ره). *اندیشه‌ی سیاسی در اسلام*. ۱۴(۱). صص ۷-۲۹.
۱۵. کاووسی، مژگان؛ پارسا، فروغ (۱۳۹۹). مطالعه‌ی تطور تاریخی تفسیر و فهم برخی آموزه‌های صلح آمیز قرآن کریم. *مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی*. ۱۴(۱). صص ۱۹-۴۶.
۱۶. کریمی نیا، محمدمهدی (۱۳۸۳). *همزیستی مسالمت آمیز در اسلام و حقوق بین الملل*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۱۷. کریمی نیا، محمدمهدی (۱۳۸۴). دیدگاه اسلام درباره‌ی همزیستی مسالمت آمیز. *پژوهش‌های مدیریت راهبردی (بصیرت)*. ۱۲(۲). صص ۱۲۰-۱۴۰.
۱۸. گلی زواره قمشه‌ای، غلامرضا (۱۳۸۱). مزایا و محاسن تفسیر المیزان. *ماهنامه کتاب ماه دین*. ۱۵(۱). صص ۴-۱۳.
۱۹. محمص، مرضیه؛ قاضی زاده، کاظم؛ ایازی، محمدعلی (۱۳۹۴). علامه محمدحسین فضل‌الله و اندیشه‌ی همزیستی اجتماعی در تفسیر آیات قرآن. *تحقیقات علوم قرآن و حدیث*. ۱۲(۱). صص ۱۰۱-۱۲۰. DOI: 10.22051/TQH.2015.949
۲۰. مختاری، سیامک؛ عبادی، مهدی؛ ابوالقاسمی، حسن (۱۴۰۱). تبیین مفهوم مسالمت تعالی بخش و شاخص‌های آن در سیره‌ی امام علی (ع) با تأکید بر نهج البلاغه. *دراسات حدیثه فی نهج البلاغه*. ۵(۲). صص ۶۱-۷۴. DOI: 10.30473/anb.2023.67272.1361
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). *نظام حقوق زن در اسلام*. تهران: صدرا.
22. Martínez-Salanova-Sánchez, E. (2009). The media and the meeting of cultures, in pro of cultural coexistence. [Medios de comunicación y encuentro de culturas: Propuesta para la convivencia]. *Comunicar*, 32, 223-230. <https://doi.org/10.3916/c32-2009-03-004>.

References

- *The Holy Quran* (M. M. Fulādvand, Trans.). (In Persian)
1. Agha Bakhshi, 'Ali. (1363 SH/1984 CE). *Dāneshnāmah-'e siyāsī* [Political Encyclopedia]. Tehran: Morvārīd. (In Persian)
2. Avalos Davila and Martínez-Salanova-Sánchez, E. (2009). *The media and the meeting of cultures, in pro of cultural coexistence. [Medios de comunicación y encuentro de culturas: Propuesta para la convivencia]. Comunicar, 32, 223-230. <https://doi.org/10.3916/c32-2009-03-004> (In English).*
3. Stone, P.J., Dunphy, D.C., & Smith, M.S. (1967). The general inquirer: A computer approach to content analysis. *American Educational Research Journal, 4*, 397. <https://doi.org/10.2307/1161774> (In English)
4. Amiri, S. (2018). The Qur'an and Nahj al-Balaghah Ratio in the Field of Peace and Peaceful coexistence in International Relations. *Nahjbalagheh Research, 17*(3), 9-28. (In Persian)
5. Afshin, K. and mmm, M. (2023). Cognitive and ethical strategies of peaceful coexistence with followers of religions and sects in Islamic religious texts. *Comparative Study of Religions and Mysticism, 7*(1), 197-213. doi: 10.22111/jrm.2023.45343.1121 (In Persian)
6. Bar-Tal, D. (2004). Nature, rationale, and effectiveness of education for coexistence. *Journal of Social Issues, 60*(2), 253–271. <https://doi.org/10.1111/j.0022-4537.2004.00110.x> (In English)
7. Barden, L. (1375 SH/1996 CE). *Tahlīl-e muhtavā* [Content Analysis] (Mohammad Yamani-doozi and Maliheh Ashtiyani, Tehran: Shahid Beheshti university. [In Persian])
8. Taghavian, A. (2009). The category of "siagh" in tafsir -al- mizan: figuration and function. *Researches of Quran and Hadith Sciences, 6*(2), 127-148. doi: 10.22051/tqh.2009.3429 (In Persian)
9. Hujjati, Muḥammad Bgher, & Salman, Belāl. (1385 SH/2006 CE). Hamzīstī-yi adyān-i tawhīdī az dīdgāh-i Qur'ān va rivāyāt [Coexistence of Monotheistic Religions from the Perspective of the Quran and hadiths]. *Pazhouhesh Dini, 4*(1), 29–50. (In Persian)
10. Dehkhoda, Ali-akbar. (1373 SH/1994 CE). *Lughatnāmah* [Dictionary]. Tehran: Tehran university. (In Persian)
11. Rezvankhah, Salman. (1401 SH/2022 CE). Ahdāf-e tarbiyatī-ye hamzīstī-ye musālemat-āmīz az dīdgāh-e Qur'ān-e Karīm bā ta'kīd bar *Tafsīr al-Mīzān* [Educational Goals of Peaceful Coexistence from the Perspective of the Holy Quran with Emphasis on al-Mizan Interpretation]. *Muṭālī 'āt-e Ijtimā'ī-ye Qur'ān, 1*(2), 6–27. (In Persian)

12. Ṭabātabā'ī, Muḥammad hossein. (1388 SH/2009 CE). *Al-Mīzān fī tafsīr al-Qur'ān* (S. M. B. Mūsavī Hamedānī, Trans.). Qom: Daftar-e Intishārāt-e Islāmī. (In Arabic / Translated to Persian)
13. Amid- zanjani, Abbas-(1344 AH/1925 CE). Islam and peaceful coexistence, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya. (In Arabic)
14. Fouzi, Y. (2017). The Elements of Peace and Coexistence in Islamic thoughts. *The Journal of Political Thought in Islam*, 4(11), 7-29. (In Persian)
15. Kavooosi, M. and parsā, P. (2020). A Study on historical evolution of the interpretation of peaceful teachings of the Qur'an. *Quranic Studies and Islamic Culture*, 4(1), 19-46. doi: 1022034/isqs.2020.5232 (In Persian)
16. Karimi-nia, Mohammad-mahdi. (1383 SH/2004 CE). *Hamzīsī-yi musālimat-āmīz dar Islām va ḥuqūq-i bayn al-milal* [Peaceful Coexistence in Islam and International Law]. Qom: Imam Khomeini (RA) Educational and Research Institute. (In Persian)
17. Karimi-nia, Mohammad-mahdi. (1384 SH/2005 CE). Dīdgāh-e Islām darbāre-ye hamzīsī-ye musālemat-āmīz [Islam's View on Peaceful Coexistence]. *Pazhūheshhā-ye Mudīriyyat-e Rāhbordī (Bašīrat)*, 12(2), 120–140. (In Persian)
18. Gulī Zāvīrah Qumshā'ī, Gholām Riḍā. (1381 SH/2002 CE). Mazāyā va maḥāsīn-i *Tafsīr al-Mīzān* [Advantages and Merits of *Tafsīr al-Mizan*]. *Māhnāmeḥ-'e Kitāb-e Māh-e Dīn*, 5(1), 4–13. (In Persian)
19. Mohases, M., Qazizadeh, K. and Ayazi, S. (2015). Allama Mohammad Hosein Fadlollah and the Idea of Social Coexistence in the Interpretation of the Quran. *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 12(1), 101-120. doi: 10.22051/tqh.2015.949 (In Persian)
20. Mukhtārī, Siyāmāk; 'Ibādī, Mahdī; & Abū al-Qāsimī, Ḥasan. (1401 SH/2022 CE). Tabyīn-e mafhūm-e musālimat-e ta'ālī-bakhsh va shākhishā-ye ān dar sīrah-'e Imām 'Alī ('a) bā ta'kīd bar Nahj al-Balāghah [Explaining the Concept of Exalting Peace and Its Indicators in the Conduct of Imam Ali (AS) with Emphasis on Nahj al-Balagha]. *Dirāsāt Hadīthah fī Nahj al-Balāghah*, 5(2), 61–74. <https://doi.org/10.30473/anb.2023.67272.1361> (In Persian).
21. Motahari, Morteza(1979), Women's rights system in Islam, Tehran: Sadra. [In Persian].
22. Martínez-Salanova-Sánchez, E. (2009). The media and the meeting of cultures, in pro of cultural coexistence. [Medios de comunicación y encuentro de culturas: Propuesta para la convivencia]. *Comunicar*, 32, 223-230. <https://doi.org/10.3916/c32-2009-03-004>.